

ЗА СЪЩНОСТТА И СМИСЪЛА НА СТОПАНСКАТА ИСТОРИЯ¹

Пенчо Д. ПЕНЧЕВ

Abstract: *The paper discusses the main characteristic features of economic history. The author makes an attempt to highlight the meaning and social importance of research in this field. These problems are placed in the light of the achievements and shortcomings of the economic history in Bulgaria. The author argues that the cliometric studies of economic history, valuable as they are, are not sufficient to reveal the main trends in world economic development. In terms of meaning, economic history research only makes sense if it brings some benefit to society.*

Key words: *Economic history, theory, history*

JEL: N01, B13, B23

Отговорът на въпроса „Защо сме толкова важни?“ даван от представители на всяка гилдия, професия, научна общност не е от най-интересните теми за хората извън конкретната група. Обикновено основното съдържание на подобни писания се състои от различни форми на самовъзхвали и самоубеждаване за собствената значимост и важност. Така една теза за изключителната стойност на стопанската история е лесно защитима пред общност от стопански историци, защото няма нужда от доказване. В случай на гласуване или социологическо проучване сред стопанските историци противното твърдение едва ли ще намери много привърженици. Гласуването, социологическите проучвания и високата самооценка обаче не правят автоматично

¹ Подготовката и написването на основната част от тази статия стана възможно благодарение на едномесечния ми престой през периода май-юни 2017 г. като гост-професор в Университета на Пикардия „Жул Верн“. Изказвам искрената си благодарност на колегите от CRIISEA, чието гостоприемство направи този престой полезен и приятен. Работата значително се обогати от бележките и критичните коментари на Евгени Костов, Иван Русев и Марко Димитров. Недостатъците на статията си остават лична отговорност на автора.

дадено твърдение вярно.

Още през втората половина на 18 век Адам Смит отбелязва друга негативна последица от подобни дейности. Той пише, че „Хората от един занаят рядко се срещат дори за веселие и развлечение, без разговорът им да завърши със заговор против публиката или с някакъв план за повишаване на цените“ (Smith, 2006 [1776], p. 131). Прилагането на описания от Адам Смит модел към избраната тема я показва в малко неочаквана светлина. Тя лесно може да се превърне в средство за оправдаване на съществуването в собствените очи и в очите на обществото и от тук в „доказване“, че публичните средства похарчени за стопанска история не са похабени напразно.

Целта на настоящето изложение не е да се влезе в подобен капан, а да се направи опит за критичен анализ на същността и смисъла от изследванията по стопанска история и тяхната връзка с обществото. Самото понятие връзка с обществото е едновременно неясно, изтъркано от употреба и податливо на различни злоупотреби. В конкретния случай то е поставено в призмата на търсенето и предлагането. Под общество се има предвид търсенето на стопанскоисторически знания и изследвания, т.е. доколко изследванията и свързаните с тях публикации отговарят на някакви нужди, които се изразяват в четене, познаване и ползване на публикациите по стопанска история. Предлагането е част от занаята на стопанските историци.

Важно е да се отбележи, че анализът на поставения проблем се прави едновременно в светлината на общите тенденции в стопанскоисторическите изследвания и през призмата на специфичната българска научна и академична традиция. Поне две особености на тази традиция заслужава да се отбележат:

- дългогодишна монополна доминация на марксистката парадигма за историята, според която обществените явления (надстройката) са производни на икономическата система (базата) и по този начин всяка история в основата си е стопанска история; в резултат на това стопанската история се смята за приоритет на историците.

- изолираност от процесите на развитие на икономическата наука и на стопанската история; в резултат публикациите, достиженията и недостатъците на стопанската история в световен план са относително неизвестни в

България, същото е валидно и за българските научни достижения дори по отношение на дискусии и теми, които засягат България и българските земи.

А. Същност, или какво е стопанска история?

Най-важният въпрос при изясняването на това какво е стопанската история е да се определи с какво точно се занимава тя.

Дефинициите за това какво е стопанска история са многобройни. Първите се появяват към 20-те години на 20 век, когато започва оформянето ѝ като самостоятелно изследователско поле, отделено от историческата школа в икономиката. Тогава се смята, че стопанската история разкрива „различните начини, по които човек е добивал средствата си за живот“ (Gras, 1927, p. 12). Двадесет години по-късно един от най-влиятелните икономисти на 20 век с афинитет към историята – Й. Шумпетер – пише в пожелателен план, че стопанската история би трябвало да изследва „пренебрегнатата тема на икономическата промяна“, а също и ролята на предприемачеството (Schumpeter, 1947, pp. 149-157). Нов елемент в разбирането на поставения въпрос през 1967 г. внася Ал. Гершенкрон, който обръща внимание върху комплексния характер на явленията в сферата на икономиката и икономическото развитие. Той пише, че същността на стопанската история се състои в „изучаването на събитията, последователността от събития и взаимната зависимост на събития в сферата на стопанската активност на човека“. Като такава стопанската история има отношение и към мотивацията на човешките действия (Gerschenkron, 1967, p. 446). Относително завършен вид дефиницията на стопанската история получава от Нобеловия лауреат Дъглас Норт, който смята, че стопанската история обяснява: а) причините за икономическия растеж, упадък и стагнация в хода на времето и б) благоденствието на отделните групи в обществото в хода на времето (North, 1977, p. 187).

Цитираните дефиниции на стопанската история отразяват както еволюцията на разбирането какво точно е стопанска история, така и някои не съвсем разработени изследователски полета. Очевидно от простичкото разбиране за това, че стопанската история се концентрира върху това как хората оцеляват материално през вековете се преминава към концепцията за това, че икономическите явления, чието историческо развитие се проучва са

динамични, сложни и взаимно свързани. Затова и изследването им включва поне два елемента: А) познания за икономическите теории и инкорпорирането на разказа за миналото в икономическата наука, но и Б) основните характеристики на занаята на професионалния историк – а именно критичната оценка и интерпретация на първичните изворови материали. Балансът между елементите е труден и поради някои първични „несходства в характеристиките“ на историци и икономисти. Сред тях трябва да се спомене склонността на икономистите да търсят един фактор или причина, които да обяснят явление или процес, докато професионалните историци имат склонността да са подозрителни към този тип опростяване на явленията (Landes, 1994, p. 653). Сред историците, и професионални и любители, е твърде силна склонността да изпадат в т. нар. „грех на антикварността“², т.е. в писането на история, заради самата история. За сметка на това икономистите, дори и когато проучват миналото, търсят често пряка връзка с разбирането на настоящето и предсказването на бъдещето. Теоретичните модели на икономистите на практика никога не се срещат в чист вид в реалността и това със сигурност затормозва приемането и ползването им от историците, за които теорията трябва перфектно да отговаря на фактите и то във вида, в който те ги познават.

„Несходствата в характеристиките“ обаче не са непреодолими. Пример за това дава отношението към ролята на културата. Въпреки традицията от времето на Макс Вебер, икономисти и стопански историци дълго време изпитват колебания относно включването на културата в моделите си на обяснение за Индустриалната революция или за липсата ѝ, за модерния икономически растеж в дадени региони и за липсата му в други и т.н. Вероятно това се дължи на обстоятелството, че самото понятие за култура е твърде неясно и най-вече трудно подаващо се на измерване и математическа формализация. Именно изследванията за културата, които намират своя израз в религията, езика, институциите и особеностите на историческото развитие са основен обект на изследване на историците. Към края на 90-те години на

² Терминът, доколкото ми е известно, е въведен в употреба от Уилям Ашли през 1927 г. и се отнася за стопанските историци, които не ползват икономически теории и инструменти на икономически анализ в своите разработки (виж по-подробно: Ashley, 1927, p. 4).

20 и в началото на 21 век обаче различният подход към културата започва да се преодолява. През 1997 г. П. Темин отбелязва, че англосаксонската култура е стимулирала индустриализацията, културата обяснява разликите в икономическото развитие между Северна и Южна Италия и отново културата може да обясни защо все пак Северна Италия не изпреварва САЩ. Тези съображения му дават основание да стигне до категоричното заключение, че културата трябва да се включи в изследванията по стопанска история – „Ако го направим, тогава изследванията на историци и икономисти ще бъдат взаимно допълващи се“ (Temin, 1997, p. 282). Вниманието на съвременните стопански историци към културата и нейната роля за разбирането на основните икономически проблеми през следващите години се разширява и е все по-ясно видимо в изследванията на Джоуел Мокир, Деирдре Маклоски, Джаред Рубин и др. (виж: Мокуг, 2017; McCloskey, 2008, 2010, 2016; Rubin, 2017)

В дефинициите на Шумпетер и Д. Норт може да се открие акцент към връзката на стопанската история с икономическите науки. Връзка, която макар и да изглежда саморазбираща се, далеч не изглежда такава в българската практика. Стопанската история по същество отразява историята на онова с което се занимават икономическите науки – ползва нейните модели, интересът на стопанските историци се насочва към историческите корени на това, което вълнува икономистите и т.н. Така би трябвало при изясняването на обекта на стопанската история да се тръгне от познания за съдържанието на общите и фундаментални икономически дисциплини – макро и микроикономика. Първата от които изучава принципите на функциониране на националната икономика в нейната цялост, като обръща внимание на обобщеното поведение на всички икономически единици. Микроикономиката от своя страна разглежда принципите на поведение на отделните икономически единици – производители, потребители и т.н. (Spasov, 2011, pp. 515, 582). От друга страна от концепцията за икономика и икономическа наука може постепенно да отпаднат разбирания от времето на задължителната марксистка парадигма, която от своя страна се базира на Класическата политическа икономия. Например – виждането за зависимостта от икономическата база на всички останали видове човешка дейност, претенцията да се открият не-

изменните закони на човешкото развитие въз основа на историческия опит и т.н. Отпадането се дължи не само на това, че марксистките теоретични постановки са погрешни (това за част от съвременните учени не е истина), просто те не са догма, а много от тях са отречени и/или са доразвити в определени посоки. Съвременната икономическа наука от последните 100 – 120 години е фокусирана върху ролята на ценовите механизми, институциите, обмена и пазарите – това, което Симеон Демостенов нарича система на взаимодействия си стопанства. Извън системата на взаимодействия си стопанства няма икономика, следователно не би могло да се търси и стопанска история.

Сред стопанските науки обаче има и редица други, които се занимават с по-частни и практически въпроси, затова и в стопанската история се включват още: история на стопанската политика, бизнес история – история на отделните фирми, тяхното структурно развитие, история на предприемачеството, демографска и технологична история със специален поглед към връзката между технология и икономика, история на образованието и връзката му с формирането на човешкия капитал, история на икономическите идеи и тяхното влияние върху посоките на икономическото развитие т.н. Поставено в светлината на класическите икономически идеи, разделението между отделните варианти на стопанската история е част от естественото разделение на труда, което е свързано с редица предимства и най-вече с увеличаване на производителността и качеството на произведената продукция.

Друг важен въпрос, на който трябва да се потърси отговор, когато разсъждаваме за същността на стопанската история е дали тя е наука. Критериите за научност, естествено, са по-скоро предмет на философията и разсъжденията относно научността на стопанската история рискуват да се отклонят много от въпроса за същността на стопанската история. За целите на изложението обаче е важно да се уточни, че понеже е история научният характер на стопанската история е подложен на съмнения. В своите „Лекции по философия“ например В. Кулов пише: „Спорен е въпросът до каква степен историята се занимава с обяснение на явленията“ (Kulov, 2014, р. 245), а науките които обясняват явленията – физика, химия, биология и т.н. - са в основата на научната картина на света.

Очевидно в случая се изправяме въобще пред проблема дали и доколко стопанската история е наука, т.е. доколко със своите методи на работа, теоретични инструменти, хипотези, анализи и резултати тя наподобява природните науки. Съмненията относно научният характер на историята и в частност на стопанската история, когато се практикува по традиционния за историята начин не са напълно чужди и на някои от най-влиятелните съвременни стопански историци. Така през 80-те години на 20 век Робър Фогел, който по-късно (заедно с Дъглас Норт) печели Нобелова награда за икономика, публикува обширна статия, в която прави разлика между традиционната и „научната“ история (виж статията на Р. Фогел във: Fogel & Elton, 1983, pp. 7-70). Без да са непременно противопоставени двата вида история според Фогел са различни. Под традиционна история той има предвид историята, такава каквато я познаваме и практикуваме – т.е. разказ за миналото, който се базира на критична оценка и интерпретация на първични извори, а под „научна“³ – клиометрията, т.е. историята, която като изследователски методи най-плътно ползва формалните методи на съвременния икономикс.

Именно желанието да се превърне стопанската история в наука, която дава научни обяснения води до т. нар. клиометрична революция⁴, която започва в края на 50-те години на 20 век в САЩ⁵. Основните характеристики на клиометрията включват използването на неокласическата икономическа теория и най-вече на ценовата теория за анализ на икономическото минало (McCloskey, 1978, p. 15) и въвеждането на т. нар. хипотетико-дедуктивен метод, чиято същност се състои във формулирането на хипотеза, която подлежи на потвърждаване или отхвърляне чрез тестване на наличните данни (Fogel, 1966, p. 656). Стопанската история по същество придобива експери-

³ Все пак трябва да се отбележи, че Фогел поставя терминът „научна“ история в кавички.

⁴ За автор на термина клиометрия се приема икономистът Стенли Рейтър (виж: Goldin, 1994, p. 1). Клиометрията често се обозначава и с термина Нова стопанска история, който едва ли е най-подходящ.

⁵ Трябва да се спомене, че за появата на клиометрията съществуват и други предпоставки, а не просто желанието за превръщането на стопанската история в наука. В края на 50-те години на 20 век в САЩ водещите икономисти търсят исторически доказателства за своите виждания за икономическия растеж. Това пък от своя страна е предизвикано от свързаната със Студената война конкуренция между социализма и капитализма като варианти за осъществяване на бърз икономически растеж в по-изостаналите райони на света (Margo, 2017, pp. 12-13).

ментален характер. Събират се данни, за достоверността, на които се използват всички класически методи на историческата наука за търсене и после тези данни се обработват с различни методи и модели прилагани от икономическата наука, като тук не става просто дума за статистически таблици, а за обработка на данни, които могат да дават отговори на конкретни въпроси. Тези отговори понякога са съвсем противоположни в зависимост от това какви модели се използват, какви теории и т.н. С ползването на модели обаче не бива да се прекалява, защото има опасност стопанската история да се превърне просто в „упражнение по приложна математика“ (по думите на Лари Нийл; виж: Neal, 2000, р. 332), в история откъсната от историята. Не винаги данните, които се събират за миналото могат да се обработват смислено с методите на модерната икономическа наука. Неслучайно Дж. Мокир казва, че сегашните мерни единици и инструменти за икономически анализ, като БВП, са измислени за икономическата картина през 1930-1940, те не могат да измерят промените в икономиката през 21 век (Мокуг, 2013)⁶.

Други характеристики на клиометрията са: стремежът да се концентрират върху дългосрочното икономическо развитие на по-големи или по-малки общности, а не върху специфични явления или отделни личности, използването на изворов материал, който се подава на количествена обработка и, който обикновено се пренебрегва от традиционните историци (Fogel & Elton, 1983, pp. 42-65)⁷. Като част от златния стандарт на съвременните стопанскоисторически публикации трябва да се посочат и т. нар. контрафактуални изследвания, при които се задава не много популярния сред традиционните историци въпрос „Какво би станало ако ...?“ По-конкретни примери за такива въпроси са: Щеше ли да има индустриална революция без железници (по Р. Фогел), как би се развивала България без Освобождението от

⁶ Невъзможността да се измерят последиците от технологичния напредък води до интересни последици. Появяват се т. нар. технологичните песимисти, които твърдят, че големият бум на технологичните модернизации вече е изживян и че предстои дълга „зима“, т.е. замразяване на икономическия растеж, както е било преди индустриалната революция (виж например Gordon, 2016).

⁷ Р. Фогел посочва още няколко особености на клиометрията, които по-трудно могат да се приемат като нейни специфични черти: склонността на клиометриците да работят и публикуват със съавтори, честите спорове между тях и ориентацията на техните изследвания не към широката публика, а към предварително подготвени специалисти.

1878 г. (Ivanov, 2006), беше ли необходим Сталин за руското икономическо развитие, т.е. какво би станало ако съветска Русия се бе развивала без форсираната индустриализация на Сталин, в рамките на Новата икономическа политика (Cheremukhin, Golosov, Guriev, & Tsyvinski, 2013)⁸.

Първите двадесет години на клиометричната революция (приблизително до към края на 70-те години на 20 век) са съсредоточени почти изцяло в САЩ. За този период професионално подготвени икономисти успяват да доминират почти напълно изследванията по стопанска история, а самата стопанска история в последните десетилетия се приема за напълно интегрирана в икономикса (Goldin, 1994, p. 18; Margo, 2017, pp. 2-10). През следващите години могат най-общо да се открият две насоки в развитието на клиометрията. Първата е, че тя придобива все по-широко международно разпространение и приемане – Англия, Германия, Франция, Белгия, Холандия, Мексико, Русия и т.н. Втората се състои в разширяване на теориите, които се ползват в анализа на икономическото минало – теория на игрите, нова институционална икономика и т.н. (Rojas, 2007; Greif, 1997). Мотивите за теоретичното обновяване на стопанската история се крият в това, че с приемането и прилагането на неокласическите принципи и теоретични модели, малко изненадващо но напълно обяснимо, тя става безинтересна за професионалните икономисти. Към края на 70-те години на 20 век Дъглас Норт отбелязва, че макар и да е „победила“ в конфликта с традиционната история клиометрията не е спечелила в отношенията си с икономикса. В основните икономически списания намалява публикуването на статии по стопанска история, а търсенето на стопански историци в университетите намалява (North, 1976, p. 461). Неслучайно Робърт Солоу (Нобелов лауреат за икономика за 1987 г.) отбелязва, че статиите по стопанска история са престанали да се отличават от останалите статии по икономика – същите регресии, интеграли и т.н. Той с основание задава въпроса – „Защо трябва да вярвам когато към оскъдните данни за 18 век се прилага нещо, което не е убедително, когато се прилага към по-изобилните данни от 20 век?“ (Solow, 1985, p. 330).

⁸ Синтезиран преглед на основните принципи, върху които се гради контрафактуалния метод в стопанската история и причините за недоверието към него от страна на традиционните историци виж у: Коуама, 2017.

Думите на Солоу отразяват недоверието сред част от академичната общност към крайностите на клиометрията и най-вече ограниченията на посоката, в която се развива стопанската история. Затова и в последните десетилетия, без да се изоставят постиженията на клиометрията, се забелязва една относително слаба тенденция на „завръщане“ на стопанската история към корените на традиционната история и към взаимодействие и дори синтез с пренебрегваните доскоро хуманитарни науки⁹. Изразители на тази тенденция са някога „твърдите“ привърженици на клиометрията – Дж. Мокир и Д. Маклоски. По време на годишната конференция на Европейското дружество за история на икономическата мисъл в Антверпен, на въпроса за това дали последната му книга (виж: Мокуг, 2017) е израз на отказ от клиометрията и връщане към традиционната история той сподели, че между двете не съществува противоречие. Впрочем, в тази книга на книга той показва и възможностите за плодотворно сътрудничество между стопанска история и биология, от която се заемат идеи като тази за еволюцията и се прилагат към развитието на културата.

Прекалено силното математизиране и прилагането на моделите от икономикса за анализ на стопанското минало по същество издига стена между постиженията на науката и потенциалните потребители на нейните постижения. Малко хора са в състояние да инвестират време в запознаване с многобройните постижения на икономическата наука, просто за да разберат една или друга статия или друго изследване. Класическите историци, дори в родината на клиометрията САЩ, в последните години отново се обръщат към стопанскоисторически въпроси и книгите им достигат до доста по-широка публика от тези на стопанските историци. Съществен проблем в техните изследвания обаче се оказва непознаването на икономическите теории и на някои от фундаменталните постижения на клиометрията. Водени от идеята да критикуват недъзите на капитализма (робство, експлоатация и т.н.) те възразяват стари митове, които не отговарят на историческата истина (Hilt, 2017). По мое мнение в интеграцията на постиженията на строго фор-

⁹ Друг вариант за бъдещо развитие на стопанската история би могъл да бъде пълното ѝ сливане с икономическите науки. По същество това означава унищожаване на стопанската история.

мализираната клиометрия с хуманитаристиката е една от възможностите за развитие на българската стопанска история, която по редица причини пропуска раждането и развитието на клиометрията и поради това не е натоварена с конфликтите между стари и нови стопански истории.

В крайна сметка същността на стопанската история предполага ползването на теория на две нива. Първото е фундаментално, т.е. при писането на стопанска история е необходимо познаване на основополагащите принципи на икономическата наука, на нейната концепция за човека. В основата на стопанскоисторическите изследвания застават разбирания за човека, които са познати и приложени още от Адам Смит при написването на *Богатството на народите*, книга която с основание се приема за начало на съвременната икономическа наука, включително и на стопанската история. Той смята, че основните двигатели на човешкото развитие се крият в две принципни характеристики на човека: *to truck, barter and exchange* и в стремежа на човек да подобри условията си на живот. Именно това поражда разделението на труда и подпомага натрупването на богатство. В този теоретичен план Смит включва и ролята на институциите, като политическо управление, права на собственост и т.н., които могат да играят положителна или отрицателна роля за осъществяване на стопанския напредък (Kim, 2009, pp. 48-61). В икономическото разбиране за човека, мотивите за действието му и т.н. стопанската история не може да даде някакъв принос. Фундаменталната теория може и се променя, но не чрез натрупването на факти. Последните никога не могат да се съберат в такава цялост, че да послужат като основа за теоретични обобщения.

Второто ниво е по-конкретно, практически ориентирано, то се състои от ползването на модели и други изследователски инструменти от икономическата наука. При изследването на конкретен проблем, при търсенето на отговор на конкретен, а не общ, изследователски въпрос е важно каква конкретна икономическа теория или икономически модел ще се ползват, за да се намери адекватен отговор (Geloso, 2017). Това означава, че по своята същност стопанската история изисква от практикуващите я да инвестират доста усилия и време в запознаване с основни икономически теории и понятия от една страна и в събиране, критична оценка и интерпретация на пър-

вичните извори от друга. Трябва да е ясно все пак, че стопанската история не дава универсални отговори, тя дава принос за формирането на конкретни отговори, по практически въпроси. Впрочем, въпреки публичната представа за икономическата наука, тя също не е в състояние да даде универсални отговори на всички въпроси, които касаят икономическото развитие, структура, системи и т.н. (по-подробно по въпроса виж: Rodrik, 2015).

Второто ниво на връзката между стопанска история и икономическа теория често (особено в съвременните англоезични публикации, но и не само в тях) се приема като единствената и основната същност на стопанската история. Там за стопанскоисторически изследвания се приемат само такива публикации, които използват икономически модели или иконометрични методи. Липсата на формализирана математическа теория в някои от основните списания (не във всички!) по стопанска история е основание за отхвърляне на предложени за публикуване там статии, без дори да се дискутира тяхното съдържание. Абсолютизирането на подобна теза е напълно погрешно, защото при този подход се пропускат поне две важни обстоятелства: а) съвременната икономическа теория е предимно (но не само) математизирана, съществуват икономически теории, в които липсва математическо формализиране и б) стопанската история в някои свои изследвания ползва предимно първото и фундаментално ниво на значимост на икономическата теория, на това първо ниво и дума не може да става за предсказване на бъдещето въз основа на исторически познания¹⁰.

От казаното до тук за същността на стопанската история може да се направи общият, но, смятам, верен извод, че тя е твърде сериозно занимание, за да се остави само в ръцете на историци или само в ръцете на икономисти.

¹⁰ Когато в клиометричните изследвания започне да доминира стремежът към предсказване на бъдещето, те сякаш престават да бъдат история и се превръщат в това, което на английски се означава като *historical economics*, т.е. икономикс в който историческото разбиране по същество отсъства. Стремежът за предсказване обаче не е единствено присъщ на клиометрията. Марксистката стопанска история също в основата си е движена от подобни мотиви.

Б. Смиcъл

Проблемът за смисъла на стопанската история може да се дешифрира поне в няколко подварианта: защо въобще трябва да се знае нещо за стопанското минало?, необходимо ли е инвестирането на огромни лични усилия и време в проучването на проблеми, от които се интересува ограничен кръг от хора?, оправдано ли е ползването на публични ресурси за стопанскоисторически изследвания или те трябва да се вършат само с частни средства?, възможно ли е да се подготви добър специалист, историк или икономист, без да има основни знания за стопанското минало? и т.н. И дори ако приемем, че от стопанската история, със същността, която вече описахме, има смисъл, то тогава какви са критериите, по които да се определи дали и кога едно изследване може да се предложи на обществото? До каква степен може да се вярва на представените изследвания (особено, когато те дори не преминават дори през елементарен процес на рецензиране) и каква е социалната отговорност на практикуващите стопанска история? Добре известно е, че не особено моралните действия сред историци, икономисти и хора с академични претенции изобщо не са изключение. Практиките им включват опорочаване на мисленето на студенти и/или различни подлости спрямо колеги-изследователи от страна на някои научни фелдфебели, стремеж към налагане на монополна власт над „научната“ истина и т. н. Те обаче не са привилегия само на стопанската история и може да са обект на доста по-широка дискусия.

Понякога самото задаване на подобни въпроси, особено пред общност, посветила професионалния си живот и усилия на тях, звучи еретично, а отговорите саморазбиращи се. Въпроси от подобен характер обаче са напълно легитимни, особено що се отнася до преподаването на стопанска история, което засяга не само интересуващите се от нея, но и хора, които няма да станат професионални стопански историци. Отговорите на част от тях обаче със сигурност остават в полето на индивидуалните разбирания, морал и практика и нямат отношение само към стопанската история. Те не трябва да се пренебрегват, а да са постоянна тема за дискусии сред всякакви академични и други общности. Заниманието с тях в тази публикация носи рискове от отклоняване от основната тема. Затова в оставащата част от изложени-

ето ще се концентрираме върху теми, които касаят по-пряко смисъла на дисциплината стопанска история.

Сред тях като особено важна е тази дали стопанската история е самодостатъчна като наука, т. е. достатъчно ли е просто да разкажем една история, без да се търсят нейните, преки или косвени, връзки с конкретни обществени нужди, въпроси и проблеми. Според мен в приемането на тезата за самодостатъчност на стопанската история няма нищо лошо. Стопанска история може да се пише просто заради личния интерес на изследователите, но при едно много важно условие - ако човек харчи свои пари с тази цел. При условие, че заплатите на всички нас идват от публичните финанси струва ми се, че е важно с научните си усилия и резултатите от тях да предложим нещо по-конкретно на обществото. А това могат да бъдат изследвания, които по един или друг начин изясняват въпроси на настоящето, касаят принципи и възможни ефекти от определени мерки на стопанска политика, насоки на образователна политика, организация на производство, начините за създаване на условия за позитивна стопанска дейност, предупреждават за непредвидимите дългосрочни ефекти от действия, които на пръв поглед не са с фундаментално значение.

Част от смисъла на проучванията по стопанска история е и ясното разбиране, което тя носи, че в човешкото общество процесите са твърде сложни и зависими от прекалено много фактори, за да могат адекватно и цялостно да се планират. Историята и стопанската история в частност са необятни като обхват на факти и процеси. Никой не е в състояние да знае всичко за миналото, а още по-малко да знае всичко за нещо, което все още не се е случило. Така един от дълбоките смисли от стопанската история е, че тя е лекарство срещу претенцията за тотално знание, тотален контрол и тотално пред-

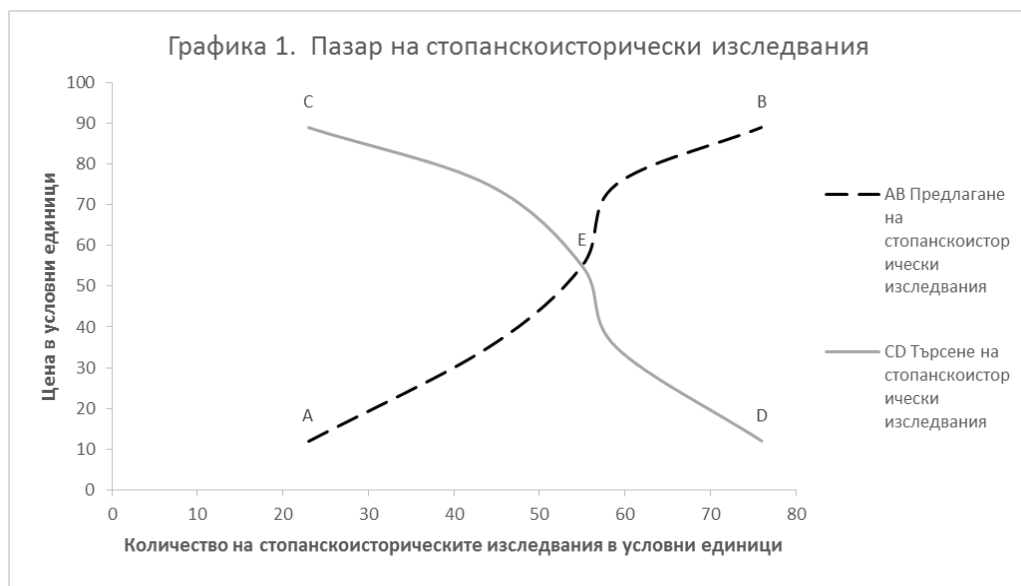
виждане на посоките на развитие на обществото¹¹.

В самия край на 20 век Л. Нийл отбелязва, че стопанската история трябва да се съсредоточи върху изучаването на шоковите явления, а не върху това, което се разбира като нормално развитие на икономика и общество. Само по този начин тя би могла да допринесе някаква полза на обществото, защото ще демонстрира възможностите на институциите да абсорбират шокове и да се справят с различни по магнитут стопански, социални и политически промени (Neal, 2000, р. 332). Подобна практическа ориентация на стопанската история съвсем не се възприема като екзотика. До голяма степен тя оправдава съществуването ѝ като наука и самостоятелна дисциплина. В началото на 21 век на Пол Хохенберг припомня, че стопанската история е полезна защото допринася съществено за по-ясното разбиране на съвременните стопанско-политически проблеми и други текущи научни дебати (Hohenberg, 2008, р. 339). Тази бележка е интересна и важна, защото обвързва правенето на стопанска история със съвременното и с бъдещето. Разбира се, изказвания с подобен характер могат да се открият във всички „оправдания“ за съществуването на историческите науки.

Това какво предлага стопанската история на обществото е свързано неизбежно и това какво обществото търси от стопанскоисторическите изследвания и знания. Очевидно е, че въпреки подозрителността на интелектуалците към пазара, стопанската история е част от пазара на идеи. В силно

¹¹ Научната коректност изисква да се спомене, че виждането на автора не е безспорна аксиома за стопанската история. Още от 19 век историята и наченките на стопанска история се изучават с идеята да се открият законите, на които се подчинява общественото развитие. Голяма част от публикациите на К. Маркс всъщност са движени от точно такива мотиви. Подобно осмисляне на стопанската история не е загубило привлекателността си и днес. В публикациите на представителите на т. нар. клиодинамика, с главен представител П. Турчин, се търси идентифициране на най-общите тенденции в човешкото развитие. Това се осъществява на базата на максимално подробно събиране на данни, въз основа на които се конструират модели, претендиращи да предсказват тези тенденции (за синтезирано представяне на основните характеристики на клиодинамиката виж: Spinney, 2012). Възможността да се предсказват основните тенденции в общественото развитие има две предимства по мое мнение: а) дава някаква перспектива в осмислянето на стопанската история и б) дава и характеристиките на наука. Тези предимства обаче са по-скоро изкуствени, защото вкарват човешкото развитие в рамките на неизбежността, и по същество отхвърлят неговата зависимост от разнообразните желания, многобройните грешки и труднообединимите цели на огромни множества от хора.

стилизирана форма състоянието на стопанскоисторическите изследвания и тяхното отношение с обществото могат да се представят с известната в икономическата теория графика представяща кривата на търсенето и кривата на предлагането¹². В един относително нормален случай тя приблизително би трябвало да изглежда по следния начин:

В тази графика линията АВ отразява условно предлагането на стопанскоисторически изследвания, а CD – търсенето на такива. Пресечната точка на двете криви Е показва равновесното състояние на пазара на идеи (стопанскоисторически изследвания в случая), т.е. при каква цена, която купувачите са готови да платят какво количество производителите са готови да предложат. Формата на двете криви е избрана произволно и не почива на някакви конкретни емпирични данни. В този смисъл предложението елементарен модел се използва като илюстрация на пазара на идеи и за отправна точка на

¹² Личното ми мнение е, че в тази графика се съдържа част от фундаменталната икономическа теория, която неизбежно трябва да е в основата на изследванията по стопанска история. Естествено, тук се предлага донякъде изкуствено опростен вариант на пресичане на кривите на търсене и предлагане. Както е известно, отново от икономическата теория, възможни са твърде разнообразни комбинации.

по-нататъшните разсъждения. Важно е да се уточни в случая, че под цена се разбира нейното измерване не само в пари. Под цена, поне що се отнася до пазар на идеи се има предвид нещо доста сложно, което включва: заплатата и академичната позиция, но и обществен авторитет и признание, цитиране от страна на колеги и в различни популярни или научни издания, т.е. цената тук е доста по-сложна за измерване, но не може да се отрече че съществува. Един от съществените проблеми с подобно измерване на цената на стопанскоисторическите, а и не само, изследвания е това, че според някои изследвания едва 20 процента от цитираните статии са прочетени от автора, който ги цитира (Biswas & Kirchherr, 2015). Не по-малко проблеми могат да се идентифицират с количеството на стопанскоисторическите изследвания на даден пазар. Може да се приеме, че то се състои от броя на издадените статии, книги, участия в медийни изяви и т.н. Издаването на книга или статия обаче също не може директно да се свърже с прочитането ѝ. Трябва да се отбележи също така, че поне на пръв поглед графиката не отразява пряко качеството на изследванията, но все пак цената в известен план може да замести този измерител.

Какво може да се направи, ако се приеме че сегашното положение, илюстрирано в горната графика, е неудовлетворително или че би могло да бъде по-добро? Понеже от гледна точка на пазара на идеи стопанските истории са от страната на предлагането то сред вариантите за реакция са увеличаването или намаляването на количеството на предлаганите продукти. Очакваният резултат е да се увеличат приходите от тях. Какво обаче ще се получи при увеличаване на количеството на предлаганите продукти, ако приемем че останалите условия в графиката, които касаят търсенето са непроменени. Това означава преместване на линията АВ надясно, т.е. при увеличеното количество ще последва намаляване на цената. Другият вариант за въздействие на пазара е намаляването на количеството на изследванията (т.е. преместване на линията АВ наляво), което би могло да доведе до повишаване на цената. Намаленото количество обаче може и да не доведе до достатъчно или поне до приемливо увеличаване на цената. Освен това не е сигурно дали при намаляването на количеството на предлаганите изследвания няма да се появи техен заместител, който да запълни освободената па-

зарна ниша, като предлага подобен продукт на по-ниска цена.

Производството/предлагането на стопанскоисторически изследвания е зависимо от търсенето, или поне трябва да се съобразява с него. Така при търсенето на смисъл от стопанската история в нейния български контекст е важно да знаем към кого са ориентирани изследванията ни – политици, студенти, общество ... Прекалено лесно е да се обвинят потребителите, че не четат или че не слушат, неща, които изглеждат важни в очите на потребителите. По-важно е всъщност да се осмисли дали това че не четат и не слушат не е рационална реакция от страна на потребителите на факта, че им се предлагат неадекватни, лошо написани, претенциозно глуповати и понякога откровено изплагиатствани изследвания, със съмнителни послания.

Точно поради тази причина е важно да се задават смислени изследователски въпроси, на които да се търси отговор в публикациите по стопанска история. Изследователски въпроси, които не се ограничават само да баналната истина, че уроците от историята са важни, но никой не ги знае или не желае да ги научи. Изследването на значими, интересни и актуални теми ще увеличи и ролята на стопанската история в университетското (икономическо, но не само) образование. Защото само тогава стопанската история ще се превърне от куп досадни факти, които никога не могат да бъдат запомнени, в инструмент, който улеснява мисленето и решаването на проблеми. Примери за стойностни изследователски въпроси могат да се посочат дори при съвсем повърхностен преглед на няколко статии по стопанска история, публикувани в най-авторитетните международни списания по дисциплината или пък в някои от основните книги от водещите стопански историци.

Така в статията на Габриел Мати и Николас Зейбарт от март 2017 г. авторите си поставят изследователския въпрос доколко съществува измерима връзка между икономика и политическа нестабилност. Отговорът на двамата автори се дава на базата на исторически документи от американския щат Луизиана през 30-те години на 20 век, които са събрани с методите на историческата наука, но анализирани с инструментите и теоретичните подходи на икономиката. В крайна сметка те достигат до извод, че не може да се идентифицира негативен ефект от политическата нестабилност върху икономиката на щата (Mathy & Zeibarth, 2017), т.е. причинно-следствената

връзка между политическа нестабилност и икономически проблеми изобщо не е така пряка и лесна за доказване. В наскоро публикуваното изследване на Дж. Мокир, Карив ван дер Беек и Надав Бен Зеев (Zeev, Mokyr & Beek, 2017) се доказва голямото значение на това как пазарът на човешки капитал отговаря на търсенето на квалифицирани работници. Ако търсенето отговаря адекватно на предлагането то, това е предпоставка за позитивно икономическо развитие, както е в Англия през 18 в., където системата на чиракуване осигурява необходимата квалифицирана работна ръка, защото е достатъчно гъвкава. Изследователските въпроси, които в случая интересуват авторите са: какъв е приносът на формалното образование в икономическото развитие, каква е ролята на неформалните фактори и т.н. Все проблеми, които имат своите съвременни измерения и в днешна България. По подобен начин може да се оцени изследователският въпрос, който си поставя Авнер Грейф в книгата си *Институциите и пътят към модерната икономика* – каква е ролята на институциите за създаване на условия за икономически растеж, като отговорът се търси с помощта на практики от стопанската история на късното средновековие, характерни за търговците от Венеция и Магреб (Greif, 2006).

Тези и много други подобни изследователски въпроси, по моя преценка, са в състояние да привлекат по-широк интерес сред четящата публика, а също и учени от други сфери на хуманитаристиката и социалните науки – социолози, политолози и т.н. Те са конкретни и могат да предложат, конкретна хипотеза, а не окончателен отговор. Тази хипотеза отговаря на изискванията за научност, понеже е фалшифицируема. Понеже е научна и се крепи на някакви утвърдени средства за анализ, може да донесе полза на обществото при решаване на конкретни политически, стопански и други проблеми Въпреки неприятната първична конотация на термина фалшифицируема, това означава, че можем да си представим какво би я направило невярна, как може да се докаже, че тя греши и в този смисъл да продължим научните търсения.

За изследванията по стопанска история не е достатъчно просто да поставят практически ориентиран изследователски въпрос, те също трябва да се включват в текущи дискусии, не само български, да допълват и доизясняват

понятия и т.н. По редица причини в българската научна литература се пропускат както основни, така и относително по-второстепенни дебати в стопанскоисторическата литература – great divergence, индустриалната революция предпоставки фактори за осъществяването или неосъществяването ѝ, връзката между политическа нестабилност и икономически растеж, между демокрация и икономически растеж, контрафактуалната история, за и против клиометрията¹³ и т.н. и т.н. Изброяването на липсващите теми, дебати или отношение към тях в българската стопанска история не се прави, просто за да се покаже колко много сме изостанали. Ясно е че в българската стопанска история няма как да се отразят или да се вземе отношение по повечето от големите проблеми. Все пак обаче е важно да се преодолее затвореността и да се търсят повече контакти, сравнения на балканско, европейско и друго ниво. Особеностите на Балканите като култура, взаимно доверие, стопански практики и т.н. могат да допринесат за изясняване на понятия (като например стопански национализъм), процеси, тенденции и т.н.

Смисъл от стопанската история може да се открие също така в отстраняването от публичния дебат на стопанскоисторически митове, които обслужват една или друга политическа цел, които вършат някаква друга работа, но не отговарят на фактите. Стопанската история може да служи като антидот срещу „фалшивите новини“ политически или психологически изкривени представи за миналото. Например средната продължителност на живота между в България за периода 1980-1982 г. е 71.14, а за 2013-2015 г. 74.5 години; детската смъртност през 1988 г. е 13.6 промила, а през 2015 г. 6.6 промила, значително се е увеличил броят на болниците към 2015 г. в сравнение с края на 80-те години на 20 век, броят на пътуванията на български граждани в чужбина и т.н. Това са все факти, които много лесно могат да се установят на базата на съответните статистическите годишници (Statistical Yearbook, 2016, p. 60; Statistical Yearbook, 1989, p. 68). Те някак трудно се свързват с подхранваната по различни причини и с различни средства носталгия по социализма. Подобна практика има значение и в стопанската ис-

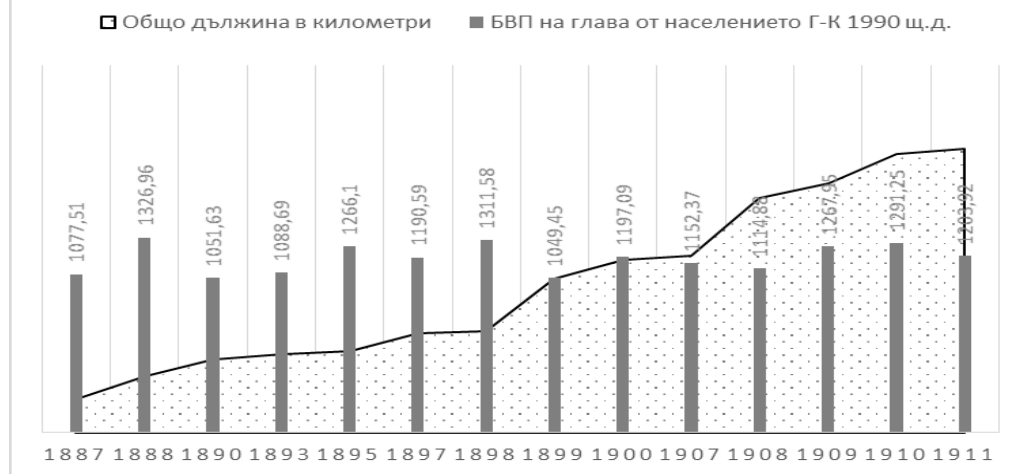
¹³ Клиометричните методи и ползването на икономически модели е част от мейнстрийма на стопанскоисторическите изследвания, но това съвсем не означава че клиометрията няма своите, повече или по-малко, аргументирани критики. Сред съвременните критики на клиометрията е Фр. Болдизони (виж: Boldizzoni, 2011).

тория по света.

Всъщност стопанската история в нейния клиометричен вариант се ражда като поставя под въпрос някои от „установените“ истини в обществените нагласи. Тя отхвърля аргументирано твърденията, че парният двигател е основна причина за Индустриалната революция, че Гражданската война в САЩ (1861-1865) стимулира индустриализацията и т.н. (McCloskey, 1978, p. 16). Подобни публикации могат да се открият и в съвременето – например Антон Хоус и неговото възражение срещу известния историк-марксист Ерик Хобсбаум за това, че британското правителство в началото на 19 век е използвало повече войска при потушаването на бунтовете на лудитите отколкото срещу Наполеон (Howes, 2017). В българския вариант на стопанско-исторически изследвания биха могли да се подложат на тестване редица твърдения, които се приемат до голяма степен априорно и са част от аксиоматичните учебнически постановки като: това, че Съединението увеличава възможностите за икономическо развитие на Княжество България, или пък че стопанската политика на Стамболов положила основите на българското икономическо чудо от началото на 20 век и т.н.¹⁴ Вероятно заслужава да се проблематизира и изследва и „аксиомата“ за положителното значение на железопътното строителство като стимул за икономическото развитие на България. Дори обикновеното съпоставяне на известни статистически данни с изследванията посветени на БВП на България в Графика 2 може да постави важни въпроси.

¹⁴ Впрочем, тези твърдения са имплицитно контрафактуални, защото постановката, че Съединението има положително влияние за икономическото развитие може да се чете и като – без Съединение икономическото развитие на България би било значително затруднено.

Графика 2. Железопътно строителство и икономически растеж в България 1887-1911 г.

Източник: Попов, К. 1916; Иванов, М. 2012.

Както е видно за един период от почти четвърт век общата дължина на железопътните линии в страната нараства значително, без това да е свързано с някакво забележимо нарастване на БВП на глава от населението в княжество България. Това все още не означава, че поднасянето на подобни данни не страда от своите недостатъци. Възможно е разглеждането на по-дълъг период да даде същите резултати, но е възможна и друга комбинация; в графиката не се отчитат и предполагаемите социални функции на железниците. Подобно проблематизиране не е задължително да се базира единствено на методите на клиометрията, а на историографската осведоменост и на ненатоварения с готови рецепти прочит на известни факти от стопанската история на страната. Известно е например, че индустриализацията на Габрово непосредствено след Освобождението започва далеч преди свързването на града с железопътната мрежа на страната в началото на 1912 г. и през следващите години тя сякаш зависи по-скоро от спецификите на стопанската конюнктура, отколкото от железопътната свързаност на града (Dimitrov, Vasilev & Sharlanov eds, 1980, pp. 178-184, 196-204; Dzhaleva-Chonkova,

Kostov, Filipova, & Harizanova, 1997, p. 43).

Целта в случая е установяване и доказване наличието или неналичието на причинно-следствена връзка между едно и друго събитие или процес. Задължителна уговорка в случая, е че тестването на подобни твърдения е сложен изследователски процес, който изисква доста ресурси и който не означава непременно отхвърлянето като на посочените, така и на други подобни тези. Някои може да се потвърдят, други да се прецизират, а трети да се окажат част от митология.

Тази смислова характеристика на стопанската история не е просто търсене на евтини сензации за привличане на вниманието а е фундаментална научна характеристика. Стопанската история, която създава и утвърждава митове, която не се движи от здравословен скептицизъм и рационализъм е всичко друго но не е наука. Съмнението и скептицизмът внасят елемент на рационализъм в доминираното от митове, метафори и умишлено изкривявани знания обществено мнение. Поради това може с основание да се твърди, че стопанската история в този си вид и с тези си постижения се опитва да поддържа идеи и принципи идващи от Просвещението.

* * *

Предложените до тук размисли нямат нормативната цел да предписват какво и как да се пише и публикува с етикета стопанска история. Търсенето на смисъл в изучаването на икономическото минало също не се изчерпва от кратките бележки представени тук. Стопанската история не е плод на решението, изследванията и желанията на един човек или дори на една група от учени. Тя няма абсолютно задължителни канони, които трябва да се следват. Нейната еволюция е по-скоро спонтанна, отколкото контролирана и централно планирана. Нейните методи и резултати вероятно в някаква степен отразяват културните модели и отношението към науката в съответните общества. Следователно, поставена в подходяща институционална среда и в условията на академична свобода може да се очаква тя да намери и отстои своето място под слънцето. Вероятно отговорите на много от зададените въпроси предизвикват повече несъгласие отколкото съгласие. Изкуствено постигнатото единодушие обаче едва ли би имало някаква стойност.

REFERENCES:

- Biswas, A & Kirchherr, J 2015, 'Citations are not enough: Academic promotion panels must take into account a scholar's presence in popular media'. *LSE Impact Blog*, viewed 20 July 2017 <<http://blogs.lse.ac.uk/impactofsocialsciences/2015/04/09/academic-promotion-scholars-popular-media/>>.
- Boldizzoni, F 2011, *The Poverty of Clio: Resurrecting Economic History*, Princeton University Press.
- Cheremukhin, A, Golosov, M, Guriev, S and Tsyvinski, A 2013, 'Was Stalin necessary for Russia's economic development?', *VOX CEPR's Policy Portal* [blog], viewed 25 July 2017 <<http://voxeu.org/article/stalin-and-soviet-industrialisation>>.
- Dimitrov, Str, Vasilev, V & Sharlanov, D eds, 1980, *History of Gabrovo*, Izdatelstvo na Otechestvenia Front, Sofia. (in Bulgarian)
- Dzhaleva-Chonkova, A, Kostov, E, Filipova, M & Harizanova, V 1997, *History of the Railways in Bulgaria*, BBTU Todor Kableshkov, Sofia. (in Bulgarian)
- Fogel, R. 1966, 'The New Economic History', *The Economic History Review*, New Series, Vol. 19, No. 3 (1966), pp. 642-656.
- Fogel, R. & G.R. Elton 1983, *Which Road to the Past?*, New Heaven and London: Yale University Press.
- Geloso, V 2017, 'On doing economic history', *Notes on Liberty* (blog), viewed 29 April 2017 <<https://notesonliberty.com/2017/04/29/on-doing-economic-history/>>.
- Gerschenkron, A 1967, 'The Discipline and I', *The Journal of Economic History*, vol. 4, pp. 446-454.
- Goldin, Cl 1994, *Cliometrics and the Nobel*, National Bureau of Economic Research Working Paper Series on Historical Factors in Long Run Growth. Historical Paper N 65. December 1994.
- Gordon, R 2016, 'The Rise and Fall of American Growth', [Video file], viewed 28 July 2017 <<https://www.youtube.com/watch?v=B-Tia-LcLxI&t=1653s>>.
- Gras, N. 1927, 'The Rise and Development of Economic History', *Economic History Review*, vol. 1, pp. 12-34.
- Greif, A 1997, 'Cliometrics after 40 years', *American Economic Review*, vol. 87, 2, pp. 400-403.
- Greif, A 2006, *Institutions and the Path to the Modern Economy: Lessons from Medieval Trade*, Cambridge University Press.
- Hilt, E 2017, 'Economic History, Historical Analysis, and the "New History of Capitalism"', *The Journal of Economic History*, vol. 77, pp. 511-536.

- Hohenberg, P 2008, 'Toward a more useful Economic history'. *The Journal of Economic History*, vol. 2, pp. 339-354.
- Howes, A 2017, 'Were more troops sent to quash the Luddites than to fight Napoleon?' *Medium* [blog], 3.05.2017, viewed 27 May 2017 <<https://medium.com/@antonhowes/were-more-troops-sent-to-quash-the-luddites-than-to-fight-napoleon-233c802c216d>>.
- Ivanov, M 2006, 'What if ... Constructing the hypothesis "development without Liberation', *The Balkan's 19th century. Other Readings*, Sofia, pp. 182-202. (in Bulgarian)
- Ivanov, M 2012, *The Gross Domestic Product of Bulgaria*, Sofia, Ciela.
- Kim, Kwangsu 2009, 'Adam Smith's theory of economic history and economic development', *The European Journal of the History of Economic Thought*, vol. 16, 1, pp. 41–64 March 2009.
- Koyama, M 2017, 'The Counterfactual and the Factual'. *Notes on Liberty* (blog), viewed 11 August 2017 <<https://notesonliberty.com/2017/08/11/the-counterfactual-and-the-factual/>&/>.
- Kulov, V 2014, *Lectures on Philosophy*, Sofia, UNWE Publishing Complex. (in Bulgarian)
- Landes, D 1994, 'What room for accident in history? Explaining big changes by small events', *The Economic History Review*, vol. 74. 4, pp.637-656.
- Margo, R 2017, *The Integration of Economic History Into Economics*, National Bureau of Economic Research, Working Paper 23 538, June 2017.
- Mathy, G & N. Zeibarth 2017, 'How Much Does Political Uncertainty Matter? The Case of Louisiana under Huey Long', *The Journal of Economic History*, vol. 77, 1, pp. 90-126.
- McCloskey, D 1978, 'The Achievements of Cliometric School', *The Journal of Economic History*, vol. 38, 1, pp. 13-28.
- McCloskey, D 2006, *The Bourgeois Virtues: Ethics for an Age of Commerce*, University of Chicago Press.
- McCloskey, D 2010, *Bourgeois Dignity: Why Economics Can't Explain the Modern World*, University of Chicago Press.
- McCloskey, D 2016, *Bourgeois Equality: How Ideas, Not Capital or Institutions, Enriched the World*, University of Chicago Press.
- Mokyr, J 2013, 'Has Innovation Peaked? Interview with Joel Mokyr'[Video file], viewed 23 June 2017 <<https://www.youtube.com/watch?v=h5x3rdD0tSU&t=1s>>.
- Mokyr, J 2017, *A Culture of Growth. The Origins of the Modern Economy*, Princeton

and Oxford: Princeton University Press.

Neal, L 2000, 'A shocking view of Economic history', *The Journal of Economic History*, vol. 77, 2, pp. 317-332.

North, D 1976, 'The place of Economic history in the discipline of Economics', *Economic Inquiry*, vol. XIV, December 1976.

North, D 1977, 'The New Economic History after Twenty Years', *American Behavioral Scientist*, vol. 21, 2, pp. 187-199.

Popoff, K 1916, *La Bulgarie Economique*, Sofia, Imprimerie de L'Etat.

Rodrik, D 2015, *Economics Rules. Why Economics Works, When it Fails, and How to Tell the Difference*, Oxford University Press.

Rojas, A 2007, *Cliometrics: A Market Account of a Scientific Community (1957-2006)*, *Lecturas de Economía*. 66 (enero-junio 2007), pp 47-82

Schumpeter, J 1947, 'The Creative Response in Economic History', *The Journal of Economic History*, vol. VII, 2, pp. 149-159.

Smith, A 2006 [1776], *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Sofia, Rata (in Bulgarian).

Solow, R 1985, 'Economic History and Economics', *The American Economic Review*, vol. 75, 2, pp. 328-331.

Spasov, T 2011, 'Macroeconomics; Microeconomics', *Basic terms used in the learning process*. Volume 1, Economics, A - N. Sofia, UNWE Publishing Complex (in Bulgarian).

Spiney, L 2012, 'Human cycles: History as science', viewed 12 June 2017 <https://www.nature.com/news/human-cycles-history-as-science-1.11078>.

Statistical Yearbook 1989. Republic of Bulgaria. Sofia, 1990. (in Bulgarian)

Statistical Yearbook 2016. Republic of Bulgaria. Sofia, 2017. (in Bulgarian)

Temin, P 1997, 'Is it Kosher to Talk about Culture?', *The Journal of Economic History*, vol. 57, 2, pp. 267-287.

Zeev, Nadav ben, Joel Mokyr & Karine van der Beek 2017, 'Flexible Supply of Apprenticeship in the British Industrial Revolution'. *The Journal of Economic History*, vol. 77, 1, pp. 208-250.

Correspondence address:

Pencho D. Penchev – Associate professor, D.Sc.

University of National and World Economy,

Department of Political Economy

8-mi dekemvri Str. 1700 Sofia

E-mail: pencho_penchev@gyuvetch.bg